Mr. Dharmraj Katke

(M.A., M.Phil., SET.)

Assistant Professor

Arts & Science College Shivajinager,Gadhi.

1001ChristianClipart.com

Public Administration

B.A. Third Year

Semester – 5th

Paper 12th

Development Administration

×¾Ö?ÖÃÖ ¯Öï¿ÖÖÃÖ-Ö (Development Administration)

- विकासाची संकल्पना
- सुसंस्कृत समाजाची एक महत्वपूर्ण आवश्यकता म्हणजे विकास होय.
- विकास ही एक सतत चालणारी प्रक्रिया आहे.
- विकासाच्या प्रक्रियेतून कोणीही सुटू शकत नाही.

विकास प्रशासनाची व्याख्या :

१) इर्विंग स्वेर्डली म्हणतात - "अविकसित देशातील प्रशासनाला समजून घेणे म्हणजे प्रशासन होय."

२) एडवर्ड वीडनर म्हणतात - "विकास प्रशासन म्हणजे कार्यक्रम-मुखी, लक्ष्य-मुखी प्रशासकीय व्यवस्था होय."

३) एफ. डब्ल्यू. रिग्ज म्हणतात - "विकास प्रशासन हे प्रशासकीय समस्या आणि शासनाची सुधारविषयक कार्ये यांच्याशी निगडीत असते."

४) जॉन डी. मॉन्टगोमेरी म्हणतात - "विकास प्रशासनाचा संबंध अर्थव्यवस्था आणि काही मर्यादेपर्यंत सामाजिक सेवांमध्ये नियोजनपूर्ण परिवर्तन आणण्यासंबंधी असतो."

विकास प्रशासनाची वैशिष्ट्ये :

१) परिवर्तनाभिमुख (Change oriented)

२) परिणामाभिमुख (Result oriented)

३) विकासाशी वचनबध्दता किंवा बांधिलकी

४) ग्राहकाभिमुख (Client oriented)

५) समयबंधनता

६) विकासात्मक स्वरुप (Developmental Nature)

७) सर्जनशीलता (Creativity)

८) आधुनिकीकरण (Modernisation)

९) जनआकांक्षांची पूर्ती

१०) पुरोगामित्व (Progressivism)

११) सहभागित्व (Participative)

×¾Ö□ÖÃÖ ¯Öï¿ÖÖÃÖ-ÖÖ“Öß ¾µÖÖ¯ÖŸÖß

(Scope of Development Administration)

१) पोस्ड□र्ब सिध्दांत

२) प्रशास□ि सुधार□ा □ं□ा व्यवस्थात्म□ सुधार□ा

३) □र्मचारीवर्गाच्या समस्यांचे अध्ययन

४) -ावी-ा व्यवस्थाप□ि तंत्रांचे प्रयो□

५) सं□□ प्र□ालीचा स्वी□ार

६) मा-ावी संबंध आ□ि मा-ावी वर्तू□ूक्यांचा अभ्यास

७) ज-ासहभा□

८) बहुअं□ी विषय

×¾Ö□ÖÃÖ ¯Öï¿ÖÖÃÖ-ÖÖ“Öê ´ÖÆüŸ¾Ö

(Significance of Development Administration)

१) राज्याचे बदलते स्वरुप

२) उदयो-मु□राष्ट्राची शोचनीय स्थिती

३) सामाजि□ु□रीती आर्ि□वाईट प्रथा -नष्ट □रो□

४) पुरो□मी विचारांना वाव दे□

५) अयो□य व प्रचलित प्रशास□िय यंत्रा□

६) आर्थि□वि□ास

’Æü?æ-Ö

Publi Administration as an instrument for development

- पारंपारि प्रशासनाचे -नवे रुप वि साच्या समस्या सोडविण्यास प्रयत्नशील होते.
- एडवर्ड वीडनर आणि प्रा. रिज सारख्या विचारवंतांनी भर घातली.
- वि साचे साध-न म्हणून अथवा वि साचे दोधारी शस्त्र म्हणून लो प्रशासनाचा आधार घ्यावा लागतो.
- सभ्य समाजाच्या एकआवश्यकमागणीची पूर्तता लो प्रशास-न शास्त्रा डून ेली जाते.
- व्यक्तीच्या सर्वांगीण वि सासाठी तांत्रिकतेचा ता कल्याचे र्य लो प्रशास-न करते केणतेही अंग लो प्रशास-नापासू-न अलिप्त -नाही.
- लो प्रशासनाईते उपयोगी दुसरे केणतेही साध-न -नाही. सभ्य समाजाची वि साची र्ये पूर्ण करण्यासाठी लो प्रशास-न आर्थि -नियोज-नाला सफल ब-नविण्यासाठी लो प्रशास-न विकसाचे माध्यम म्हणून र्य करते.
- तांत्रि समस्या, मा-नवी वर्तनाच्या समस्या, मा-नवी संबंधाच्या समस्या, वि साच्या केणत्याही समस्या सोडविण्यासाठी लो प्रशास-न हेच साध-न म्हणून राहील.

×¾Ö□ÖÃÖÖ“Öê ŸÖÓ¡Ö †Ö×□Ö ×-ÖµÖÖê•Ö-Ö

(Development Strategy and Planning)

अ) वि□ाशील देशामध्ये नियोजनाचे महत्व :

१) आर्थि□ स्थिरता प्राप्त □रो.

२) आर्थि□ विषमतेची दरी □मी □रो.

३) राष्ट्रीय आय वाढवि□.

४) शासनाची नि□यिम□ता वाढवि□, वि□ासाचा ध्यास अस□.

५) प्रादेशि□ व विभागि□ संतुलन रा□□.

६) सर्व वि□ास □र्यांमध्ये समन्वय रा□□.

ब) नियोजन आयो□ (Planning Commission):

भारतामध्ये □द्रीय स्तरावर नियोजन आयोग स्थापन □लेला आहे.

नियोजन आयो□ला मंत्रिमंडळ, संसद, सचिवालयीन यंत्र□ आणि□ राष्ट्रीय वि□ास परिषद इत्यादी घट□□र्यात्म□ दृष्टीने मदत करत असतात.

❖ ि-नयोज-न आयोगाची स्थाप-ना :

भारत सर□-ने १५ मार्च १९५० रोजी एक ठरावाद्वारे ि-नयोज-न आयोगाची स्थाप-ना □ली.

❖ ि-नयोज-न आयोगाचे स्वरुप :

- ि-नयोज-न आयो□च्या □र्याचे स्वरुप दुहेरी आहे. (१) विकासासंबंधीची धोर□ ि-नर्मिती आणि□ (२) ि-नयोज-नासंबंधीच्या आणि□ आर्थि□ वि□साच्या इतर अभि□□□ून आलेल्या सूचना, विचार, □र्य□म इत्यादींमध्ये सम-न्वय साधण्याचे □र्य □रो.□

१) भारतातील भौतिक भांडवली साध-नसंपत्ती वाढविण्या□चे मा□ सुचवि□.□

२) पंचवार्षिक योज-ना तयार □रो.□

३) उद्दिष्ट प्राप्तीसंबंधी प्राधा-न्य□म ठरवून दे□.□

४) ि-नर-निराळ्या बाबींवर वि-नियो□□□ □वा या संबंधीच्या सूचना दे□.□

५) ि-नयोज-नाच्या यशस्वी अंमलबजावणीसाठी वे□□ळ्या □ष्टी ठरवि□.□

६) नियोजन यशस्वी करण्यासाठी आवश्यक यंत्रणेचे स्वरुप ठरविणे.

७) केंद्र आणि राज्य सरकारांनी सल्ल्याकरिता पाठविलेल्या प्रश्नांची तपासणी करून त्या संदर्भात शिफारशी करणे.

८) दर्शनी नियोजन तयार करणे.

९) राष्ट्रीय विकास कार्यात जनतेचे सहकार्य प्राप्त करण्यासाठी प्रयत्न.

१०) 'योजना' या वृत्तपत्राचे (मासिकाचे) प्रकाशन करणे.

नियोजन आयोगाची संघटना :

१. सामान्य नियोजन विभाग

२. विशेष नियोजन विभाग

३. कार्यक्रम प्रशासन विभाग

नियोजन आयोगाची रचना :

आयोगाची अंतर्गत रचना ही दोन प्रकारे अधिकारपद परंपरेच्या तत्वांवर केलेली आढळते.

१. प्रशासकीय अधिकारपद परंपरा

२. तांत्रिक अधिकारपद परंपरा

❖ नियोजन आयोगाचे अध्यक्ष व इतर सभासद :

भारताचे पंतप्रधान हेच नियोजन आयोगाचे अध्यक्ष म्हणून कार्य करतात. भारत सरकारचे वित्तमंत्री आणि नियोजनमंत्री हे आयोगाचे सदस्य असतात. नियोजन आयोगाचा उपाध्यक्ष हा पूर्णवेळ काम करणारा असतो. अर्थशास्त्रज्ञ किंवा नियोजनाच्या क्षेत्रातील निष्णात व्यक्तीच उपाध्यक्षपदी असते.

२) राष्ट्रीय विकास परिषद (National Development Council):

इ.स. १९५२च्या ऑगस्ट महिन्यात राष्ट्रीय विकास परिषद अस्तित्वात आली.

❖ राष्ट्रीय विकास परिषदेची उद्दिष्टे :

१. योजनेच्या अंमलबजावणीकरिता राष्ट्रीय साधनसामग्री आणि श्रम यांना गतिशील बनविणे.

२. विकास करण्यासाठी महत्वाची क्षेत्रे निवडणे आणि त्यासंबंधीचे सामान्य धोरण ठरविणे.

३. देशातील सर्व प्रादेशिक विभागाच्या विकासामध्ये संतुलन राखणे

राष्ट्रीय विकास परिषदेची कार्ये :

१. योजनेच्या कार्याचे वेळोवेळी पुनर्विलोकन करणे.

२. राष्ट्रीय विकास घडवून आणण्यावर परिणाम करणाऱ्या आर्थिक आणि सामाजिक धोरणांच्या महत्वपूर्ण प्रश्नावर विचारविनिमय करणे.

३. योजनेने ठरविलेली ध्येये व उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी उपाययोजना सुचविणे.

४. राष्ट्रीय नियोजन यशस्वी करण्याच्या दृष्टीने जनतेचे सहकार्य आणि सहभाग वाढविण्याचे उपाय सुचविणे.

५. विकास कार्यात प्राधान्य देऊन त्यांचा विकास घडवून आणणे.

❖ राष्ट्रीय विकास परिषदेची संघटना :

राज्य पुनर्रचनेनंतर राष्ट्रीय विकास परिषदेची सदस्य संख्या ३० झाली. ३० सदस्यांच्या राष्ट्रीय विकास परिषदेव्यतिरिक्त स्थायी समितीचे कार्य तसेच चालू ठेवण्यात आले.

- **राष्ट्रीय वि□स परिषदेच्या बैठक:**

एकवर्षाच्या कालावधीत □मीत □मी दो-न वेळा बैठक बोलाविल्या जाव्यात प्रत्यक्षात परिषदेच्या बैठकवर्षातून दो-नपे□ जास्त होत असतात.

- **पदाधि□री :**

□नियोजन आयोगाचे सचिव हेच राष्ट्रीय वि□स परिषदेचे सचिव म्हणू□ □र्य पाहतात. □नियोजन आयोगाचे सर्व सदस्य राष्ट्रीय वि□स परिषदेच्या सर्व प्रशास□य तसेच इतर कार्यात मदत करीत असतात.

- **बैठकीची □र्य□मपत्रि□**
- **□र्य□माची अंमलबजाव□**
- **समित्या**
- **राष्ट्रीय वि□स परिषदेच्या □र्याचे स्वरुप**

ड) राज्य नियोजन आयोग (State Planning Commission) :

१९६७ मध्ये 'प्रशासकीय सुधारणा आयोगाने' भारत सरकारला शिफारस केली की, सर्व राज्यांसाठी नियोजनासंबंधी संघटना (यंत्रणा) स्थापन करावी. त्या शिफारशींच्या आधारे घटक राज्यांच्या सरकारांनी आपापल्या राज्यांसाठी राज्य नियोजन आयोगांची निर्मिती केली.

❖ राज्य नियोजन आयोगाचे उद्देश :

१. राज्याच्या व जिल्ह्यांच्या योजना बनविणे.

२. योजनेच्या अंमलबजावणीवर नियंत्रण ठेवणे.

३. योजनेतील विकास कार्यांचे मूल्यमापन करणे.

४. योजनांसाठी बाह्य मदत आणि वित्तीय संस्थामार्फतची मदत यामध्ये निर्माण करणे.

५. वित्त विभागाबरोबर संबंध स्थापित करून त्यांच्याकडून माहिती घेणे.

नियोजन विभागाची संघटना :

१. **प्रशासन शाखा**

हा विभाग आर्थिक, सांख्यिकीय व अर्थसंकल्पाचे कार्य पाहतो.

२. **नियोजन शाखा**

या विभागाद्वारे सामान्य स्वरुपाच्या सर्व कार्यांशी संबंधित कार्ये पार पाडले जातात.

३. **वित्तीय संस्था शाखा (अर्थपुरवठा)**

हा विभाग अर्थ पुरवठा करण्यासंबंधीचे कार्य पाहतो.

४. **रोजगार हमी योजना शाखा**

नियोजित उपसमिती मार्फत कार्य पाहतो.

-ÖÖê?,ü¿ÖÖÆüß †Ö×?Ö ×¾Ö?ÖÖÃÖ

-ोरशाहीचा अर्थ :

फ्रेंच भाषेतील 'ब्युरो' (Bureau) या शब्दापासू-न 'ब्युरोसी' हा शब्द ब-नला. फ्रेंच भाषेत ब्युरोचा अर्थ होतो लिहियाचा डेस (उतरता मेस) ,'सी' (Cracy) शब्दाची उत्पत्ती ग्री शब्द 'Kratein' या शब्दापासू-न झाली.

पिटर ब्लाऊ म्हणतात कि, फार मोठ्या प्रमाणिर प्रशासयि यिां-ना , मबध्द रु-न संचालित कयासाठी विविध व्यक्तींच्या कर्यांचे सम-वय घडवून आणल्या व्यवस्थेला -ोरशाही असे म्हणतात. मॅक्स वेबर-ने -ोरशाहीला एकयिदेशीर व विवेनिष्ठ प्राधिर प्राप्त रु-न घेयिया संघटनेच्या स्वरुपात मा-नले आहे.

- -ोशाही आणि विास

❖ वि□स मध्ये -नो□रशाहीचा बदलता □र्यभा□:

१. धोर□ □िर्मितीमध्ये सल्ला□ाच्या स्वरुपातील □र्यभा□.

२. धोर□ाची अंमलबजाव□ र□□मधील □र्यभा□.

३. वि□स अभि□र्ता या -नात्याने □र्यभा□.

४. स-नदी सेव□ांचा ज-नसेव□ांच्या रुपातील □र्यभा□.

५. सामाजि□ जीव-न सुव्यवस्थित ठेव□.

६. शासनांच्या योज-नां-ना व □र्य□मां-ना मूर्त स्वरुप दे□.

७. -नागरी सेवा समाजप्रती समर्पित सेवा म्ह□-न □र्य पार पाड□.

×¾Ö?ÖÖÃÖ ¯Öî¿ÖÖÃÖ-ÖÖŸÖ ŸÖÖ?
×-Ö´ÖÖÖÔ? ?¸ü?Ö¸üß ?ê¡Öê

(Tension Areas in Development Administration)

१. प्रादेशिकवाद (Regionalism)

२. जातीवाद (Castism)

३. भ्रष्टाचार (Corruption)

४. लोकसंख्या विस्फोट (Population Explosion)

भ्रष्टाचार :

- ऑक्सफोर्ड शब्दकोशात भ्रष्टाचार म्हणजे लाच देणे वा घेणे असा अर्थ दिला आहे. विशेषतः 'लाच' याचा उपयोग निवडणूककाळातील व्यवहाराशी जोडला आहे.
- सान्तानाम समितीने म्हटले आहे की, भ्रष्टाचार म्हणजे स्वार्थासाठी किंवा अयोग्य रीतीने आपल्या पदाच्या सत्तेचा केलेला वापर होय. पदाचा संदर्भ सार्वजनिक पदाशीच आहे.

सनदी सेवेतील भ्रष्टाचाराची कारणे -

१) अपुरे शिक्षण आणि प्रशिक्षण

२) कमी वेतन

३) अपर्याप्त आणि अकार्यक्षम पर्यवेक्षण

४) सनदी सेवकांचे राजकीय अधिकार

५) गुंतागुंतीच्या प्रशासकीय प्रक्रिया

६) निष्क्रिय जनमत

७) वरिष्ठांकडून आदर्शांचा अभाव

८) भ्रष्टाचाऱ्याविरुद्ध तक्रार करण्याची अनिच्छा

९) भ्रष्टाचाराविरुद्ध प्रभावी करवाईचा अभाव

³ÖÏÂ™üÖ“ÖÖ¸ü ×-Ö’ÖæÔ»Ö-ÖÖÃÖÖšüß ˆ¯ÖÖµÖ :

१. 'भ्रष्टाचार' हा देशद्रोह अपराधाच्या □लमा□ली आणण्याची □रज आहे.

२. सर□रला आय.ए.एस. आणि□आय.पी.एस. या प्रशास□य सेवांच्या तावडीतून देशातील -ोकरशाहींची सोडवणूक□ली पाहिजे. संरा□ दलाप्रमा□ 'परफॉर्म अँड पेरीश' सूत्र राबविले पाहिजे.

३. □सा□ □त्रातील □र्य पदावरील अधि□री यांच्या पगारात व इतर सोयी सवलतीत समानता आणावी.

४. बदल्यांच्या शस्त्रावर अंकुश घालण्यासाठी □रज आहे.

५. भ्रष्टाचाराची प्र□र□ वि-ाविलंब □-□ली काढण्यास □स-जलद -यायालयाची स्थाप-ा □रावी.

६. सर्वांसाठी एक्क मोजमाप लावावे.

७. भ्रष्टाचारी लो□ास जमी-ा देऊ -ाये.

८. भ्रष्टाचारी व्यक्तीवर आरोप सिध्द होताच तत्काळ शिक्षेची अंमलबजावी□ □ावी.

९. भ्रष्टाचारी व्यक्तीच्या कुटुंबीयांना ि□ा-ा दहा वर्षे तरी सर्व सोयीसवलतीपासून दूर ठेवावे.

१०. भ्रष्टाचाराचा शोध घे□री यंत्रा□ उभी □ावी.

धन्यवाद !